

המחירים

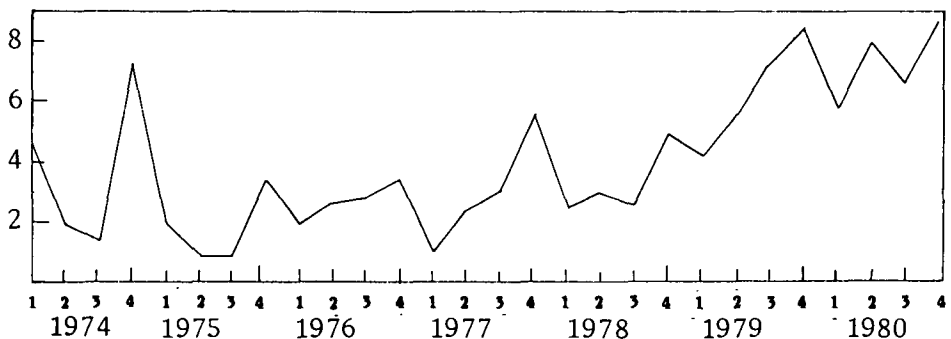
1. קווי ההתפתחות העיקריים

עליות המחירים המהירות, המאפיינות את השנים האחרונות, נמשכו גם ב-1980, למרות השפל בפעילות הכלכלית; הרמה הממוצעת של המחירים בשווקים השונים היתה גבוהה השנה פי 2.25 עד 2.5 מרמתם ב-1979. עם זאת, נפסקה המגמה הרצופה של האצה בקצב האינפלציה, מגמה שאיפיינה את השנתיים הקודמות. במהלך 1980 נרשמו תנודות חודשיות חזקות בקצב עליית המחירים, בין 4 ל-11 אחוזים בחודשי השנה השונים, שעיתוין תאם את ההעלאות במחירי המוצרים המבוקרים והדלק. למרות תנודות אלה, היה קצב עליית המחירים החודשי הממוצע, 7.5 אחוזים, דומה לזה ששרר במחצית השנייה של 1979. עליות מחירים גבוהות במיוחד ניכרו בסעיפי המזון והדלק, ועליות נמוכות יחסית — במחירי הדירות והמוצרים בני-הקיימא.

ראשית של התהליך האינפלציוני בשנת 1973, כאשר בעקבות מלחמת יום הכיפורים ומשבר הדלק חל גידול רב בעודף הביקוש של הסקטור הציבורי ובגירעון במאזן התשלומים. בתקופה שלאחר מכן היה המשק ממותן, עם אינפלציה שנחית של 30—40 אחוזים. לקראת סוף 1978 הוכפל קצב האינפלציה, בשל צירוף נסיבות: עלייה מחזורית בביקוש עם פיחות וגידול ברכוש הפיננסי, שנלוו לרפורמה בשוק מטבע חוץ בסוף 1977. האצה נוספת בקצב עליית המחירים התרחשה במהלך 1979.

דיאגרמה ג'1

עליות מחירים במשך הרבע, 1974 עד 1980
(ממוצע חודשי)

כמחצית 1979 התחוללה תפנית בפעילות הכלכלית: מגיאות כתחילת השנה — לשפל לקראת סופה. להחרפת השפל בראשית 1980 תרמו צעדי המדיניות, שנקטו בסוף 1979, שכללו ביטול כמעט מלא של הסובסידיות למוצרי היסוד, ייקור רב של הדלק, הקפאת האשראי התופשי, וחובת הפקדה של 10 אחוזים מערך היבוא. למרות השפל, ששרר הן בשוק המוצרים והן בשוק העבודה, הואט קצב עליית המחירים בתקופה קצרה בלבד, בראשית 1980, ולאחר מכן חזר לרמתו הקודמת.

יש להדגיש, שהתהליך האינפלציוני של השנים האחרונות הוא מורכב, ומושפע מגורמים רבים ובהם בעיות של מבנה המשק, גורמים חיצוניים, ואמצעי המדיניות, שנקטו לאורך התקופה. קשה לאמוד את השפעתו של כל גורם בנפרד, וניתן להסביר התפתחויות אלה בדרכים מספר.

המשך הקצב המהיר של עליות המחירים, למרות הצמצום בביקוש ובפעילות המשקית, מוסבר בעיקר בהמשך הרמה הגבוהה של ציפיות אינפלציוניות, במשק שבו מתרחשת התרחבות מוניטרית מתמדת, וכך הופכות הציפיות עד מהרה לעליות מחירים. תהליך הסחרור מחירים-שכר-שער חליפין חדר לתודעת הציבור, ויצר ציפיות אינפלציוניות, שבמהלך השנה נתמכו בהעלאות חוזרות ונשנות של מחירי מוצרי היסוד והדלק, של שער החליפין, והפיצוי שניתן בהסכמי השכר. סך הנכסים הנזילים גדלו ריאלית במהלך השנה, ואילו בממוצע שנתי הם הצטמצמו במעט, בשיעור דומה לירידה בשכר ובהכנסות. התפתחות זו נבעה מהזרמה מוגברת של נזילות מצד הסקטור הציבורי, ושיעור אוטומטי כמעט מלא של נכסים אלה, שמרביתם כיום צמודים. הזרמת הכספים גברה מאמצע 1979, כאשר השפל בפעילות הביא לצמצום ניכר בגביית המסים, בעוד שהוצאות הסקטור הציבורי לא צומצמו במקביל. גם ספיגת הכספים דרך מאזן התשלומים פחתה מאוד בתקופת השפל. גורם מצד הביקוש, שהשפיע להחזקת נזילות רבה יותר בידי הציבור, קשור באי הוודאות ששררה ב-1980 במשק, הן באשר לקצב האינפלציה והן באשר למצב התעסוקה והתפתחות המחירים היחסיים. עם זאת, נבלמה, כאמור, מגמת ההאצה בקצב עליית המחירים, ולכך תרמו, כנראה, גם הסכמי השכר ל-1980, שנחתמו על רקע של רפיון בשוק העבודה, ושניכרה בהם התאמה טובה מבעבר לעליות המחירים. בראשית 1979, לעומת זאת, ניתנו תוספות שכר נכבדות, והן תרמו להאצת קצב האינפלציה לאחר מכן.

שיעורי האינפלציה הגבוהים, השוררים במשק הישראלי זה שנים מספר, הביאו להתאמה של מרבית הסדרי התשלומים לשינויים ברמת המחירים. בשוק הכספים נהוגה זמן רב הצמדה בדרך של הנפקת איגרות חוב צמודות, ועוד שנים רבות קודם לכן הונהגו הסדרי הצמדה של השכר באמצעות מנגנון תוספת היוקר. הצמדות אלה התחזקו בשנים האחרונות, במקביל לתהליך האינפלציוני הממושך, ונוצרה מערכת מורכבת של מנגנוני התאמה, המקיפה נוסף על שכר ואיגרות החוב, גם את שער החליפין (תחילה דרך הפיחות הזוחל, ולאחר מכן — באמצעות ניוד השער), את מחירי המוצרים המבוקרים, וחלק ממערכת המסים. מאז הרפורמה בשוק מטבע החוץ, בסוף 1977, ניתן להחזיק גם נכסים נזילים הצמודים לשער החליפין, וכך הולך וגדל חלקו של תיק הנכסים הנזילים המותאם אוטומטית להתייקרויות. האצת האינפלציה הביאה לשכלול מנגנוני ההתאמה, באמצעות התאמות תכופות יותר ובשיעורים גבוהים יותר, הן במערכת ההצמדות המוסדיות והן בהתאמות האחרות, כולל תיקון חלקי באי-הסימטריה במערכת ההצמדות של הממשלה. עם זאת יש להדגיש, כי הסדרי הפיצוי עדיין מפגרים אחר עליית המחירים, בעיקר בתחום השכר, המסים והמוצרים המבוקרים. ראוי לציין, שההצמדות בתחום השכר והנכסים הכספיים נוצרו מלכתחילה כדי להגן על השכר ועל החיסכון מפני שחיקה של האינפלציה, והן שאיפשרו למערכת הכלכלית לתפקד בעליות המחירים הדוהרות של השנים האחרונות. ללא התאמה (פורמלית, או דרך המנגנון של שוק תחרותי) של השכר ושל חלק מהמערכת המוניטרית לשינויים במחירים, לא ניתן היה לקיים את שיעור החיסכון ברמתו

הנוכחית, ותהליך ה"ברייחה מהכסף", שעלול היה להיווצר, היה מביא להאצה נוספת בקצב האינפלציה, ולקשיים בהתאמת המערכת הריאלית גם יחד. עם זאת, זמינותם של תחליפי כסף קרובים שהם צמודים, מאפשרת מעבר מהיר מקצב אינפלציה אחד למשנהו, ומפריעה להתכנסות מערכת המחירים, בתגובה על זעזוע חיצוני. הפיגור בחלק מההתאמות (כמו שכר, מסים, מוצרים מבוקרים) מקשה על האטת קצב האינפלציה גם כשמצטמצמים הביקושים והפעילות הכלכלית.

2. התהליך האינפלציוני

השנה נרשם פרק נוסף ושונה בהתפתחות התהליך האינפלציוני: למרות השפל ששרר בפעילות הכלכלית, המשיכו המחירים לעלות בקצב המהיר, שאליו הגיעו במחצית השנייה של 1979. זהו שלב נוסף בתהליך האינפלציוני, המתחולל בישראל בשנים האחרונות, ולהבנתו יש לשוב ולדון בשלבי הקודמים מ-1973 ואילך. מנגנונים מספר, שהם תולדת האינפלציה המתמשכת, משפיעים על האינפלציה השפעה חוזרת: עם אלה נמנים הן הסדרים פורמליים, כמו הצמדת השכר וחלקים ממערכת המסים, הן התאמות אחרות, כמו המעבר מאמצעי תשלום לנכסים נזילים צמודים, והן מערכות, שהותאמו רק בשלב מאוחר, או טרם הותאמו כלל, כמו האשראי הבלתי צמוד והמס על "רווחים אינפלציוניים".

א. 1973 עד 1979

שורשיו של התהליך האינפלציוני הנוכחי נעוצים, כאמור, בשנת 1973, לאחר מלחמת יום הכיפורים והעלייה התלולה במחירי הדלק, שהביאו לגידול רב בעודף הביקוש של הסקטור הציבורי ובגירעון במאזן התשלומים. התפתחויות אלה הובילו לניסיונות חוזרים ונשנים של הממשלה לצמצם את עודף הביקוש שלה באמצעות מסים, ולשפר את ההרעה החרیפה במאזן התשלומים — באמצעות פיחותים. השיפור במאזן התשלומים בשנים 1976 ו-1977 הושג במחיר של קיפאון בצמיחת המשק, יחד עם אינפלציה שנתי של 30 — 40 אחוזים. האינפלציה בתקופה זו נבעה מצירוף של סחרור גורמי עלויות — עליות במסים ובשער החליפין, שהביאו לעליות במחירים, בשכר, וחוזר חלילה, יחד עם התרחבות מוניטרית מתמדת, שאיפשרה לדחפי ההוצאות להתבטא בעליות מחירים גם כאשר מותן הביקוש.

לקראת סוף 1977 חל מפנה בהתפתחות הביקוש כמשק, שהחל עם יציאת ענף הדיור משפל של מספר שנים, והואץ עם הפעלת הרפורמה בשיטת שער החליפין, בשל השפעות הרכוש והנזילות שנלוו אליה, והרחבת האשראי המוכוון באותה תקופה. גם ההוצאה הציבורית התרחבה באותה תקופה, ובשל פיגור ההכנסות ממסים אחרי קצב האינפלציה, גדל עודף הביקוש של הסקטור הציבורי. התפנית התרחשה על רקע של אינפלציה גבוהה וממושכת, שגורמיה אמנם השתנו מדי פעם, אך השפעתם הכוללת היתה דומה, וכך הפכו הציפיות האינפלציוניות לגורם קבוע. בשוק העבודה שררה תעסוקה מלאה כמעט, שכן הסקטור הציבורי קלט עובדים בתקופת השפל בסקטור העסקי, ומשהתחדשה הפעילות הכלכלית — הגיע המשק עד מהרה לתעסוקה מלאה, ומגבלת כוח האדם הולידה תביעות לעליות בשכר. ההצמדה החלקית של השכר, דרך מנגנון תוספת היוקר, בתקופה של אינפלציה מהירה, הביאה למתן תוספות שכר גבוהות בהסכמי השכר לשנת 1978; ברם, האינפלציה שהואצה שחקה תוספות אלה, וכך נגרמו תנודות ניכרות בשכר הריאלי. הגידול בפעילות הכלכלית, על רקע האינפלציה הממושכת, הפיחות, גידול התעסוקה והשכר וההתרחבות המוניטרית, כל אלה האיצו את עליות המחירים, מקצב חודשי של כ-3 אחוזים לקצב כפול לקראת סוף 1978. ההתפתחויות בשוק הדיור, שהובילו את התפנית

לוח ג'1
מדדי מחירים נבחרים, 1977 עד 1980
 (שיעור השינוי במשך התקופה, במונחים שנתיים, אחוזים)

1980 - רבעוני				1979 - רבעוני				1980	1979	1978	1977
IV	III	II	I	IV	III	II	I				
											1. מדד המחירים לצרכן
174	116	154	96	168	133	93	66	133	111	48	42
											המדד הכללי
149	81	129	78	142	173	213	119	107	159	57	29
											סעיף דיווי
161	159	153	137	243	208	71	71	161	162	39	50
											סעיף מזון ¹
180	125	146	78	426	278	20	120	169	169	28	56
											חשמל מים ודלק ²
169	129	141	116	165	132	110	62	138	114	47	50
											2. מדד מחירים סיטוניים בתעשייה
185	146	117	65	53	90	136	160	124	101	144	22
											3. מדד מחירי דירות ²
											4. שער החליפין הרשמי:
176	109	96	98	113	71	119	36	118	82	22	76
											לעומת הדולר
113	107	137	61	125	98	110	35	103	89	40	94
											לעומת סל המטבעות ³
											5. מחירי היבוא בדולרים ⁴ :
- 4	3	5	45	18	72	27	29	10	36	11	7
											סך היבוא, למעט יהלומים
- 9	7	8	22	15	33	11	15	6	18	11	7
											סך היבוא, למעט יהלומים ודלק
10	- 6	0	125	26	290	122	110	23	119	- 1	8
											יבוא דלק
											6. מדד מחירי חשומות:
155	109	197	89	95	129	193	68	134	117	58	40
											בבנייה למגורים
194	135	156	93	136	118	134	89	141	119	55	47
											בבניה למגורים, למעט שכר
209	151	156	97	164	135	110	92	152	124	66	61
											בסלילה
170	121	178	135	138	176	110	55	150	115	46	45
											בחקלאות ⁵

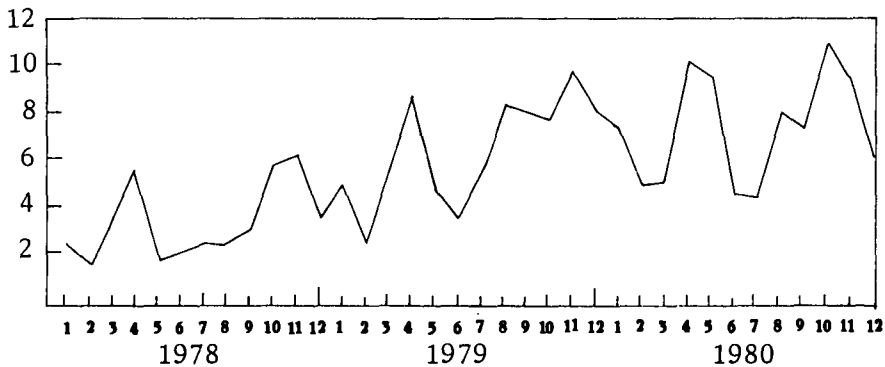
(1) משקל סעיפים אלה במדד בשנת הבסיס (1976) הוא כדלקמן: דיר - 20.5 אחוזים; מזון - 19.0 אחוזים; חשמל, מים ודלק - 3.6 אחוזים.
 (2) דירות שנרכשו מבעלים פרטיים, מתוך סקר הירוות התלת-חודשי.
 (3) סל של 15 מטבעות, שבו משקפים המשקלות את אחוז היבוא מאותן מדינות.
 (4) השינוי הרבעוני במחירים אלה הוא הממוצע לעומת ממוצע הרביעי הקודם (במונחים שנתיים), והשינוי במשך השנה הוא הרכיב האחרון לעומת הרכיב המקביל בשנה הקודמת.
 (5) ללא ענף שירותים לחקלאות.

בביקוש, הובילו גם את ההאצה בעלויות המחירים ב־1978; גידול בביקוש לדירות מביא תמיד להתייקרותן התלולה, בשל מגבלת היצע בטווח הקצר. כך אירע בסוף 1977, ובמהלך 1978 גבר הביקוש לדירות והתעצמה התייקרותן. זאת ועוד: עד 1978 התרחב מאוד תיק הנכסים הפיננסיים של הציבור, ואז התרחש מעבר לנכסים פיסיים — דירות ומוצרים בני-קימא, — מעבר שהאיץ את התייקרותם. אופיה המיוחד של המערכת המוניטרית בישראל, המאפשרת קבלת אשראי בלתי צמוד ורכישת נכסים נזילים צמודים, תרם תרומה נכבדה להאצת התהליך האינפלציוני בשנים האחרונות. קיומם של תחליפי כסף צמודים מאפשר לצמצם למינימום את המס האינפלציוני, בעוד שהחוב הבלתי צמוד של הסקטור הפרטי לממשלה מניב רווחי הון; אלה מרחיבים את הביקוש, וכך מואצת נוספות עליית המחירים. בראשית 1979 נמשכו במשק המגמות, ששררו בשנה שקדמה לה, והמחירים המשיכו גם הם לעלות בקצב דומה. תהליך ההתאמה בתיק הנכסים של הציבור, מנכסים פיננסיים לנכסים פיסיים, נמשך גם הוא, וכן הביקוש של משקי הבית לדירות ולמוצרים בני קיימא, והביקוש של הסקטור העסקי לנכסי השקעה וצבירת מלאים של תשומות.

מאמצע 1979 הסתמנה תפנית, שהחלה בהאטה בשוק הדירות. ולקראת סוף השנה ניכרה במשק כולו. עליית הריבית הריאלית והגבלת גידולו של האשראי החופשי במהלך 1979, צמצמו את הנזילות וייקרו את החזקת המלאים ובכך תרמו להאטת הביקושים במחצית השנייה של השנה. השפעת המפנה בביקוש על עליית המחירים במשק לא היתה שווה בכל המגזרים: התייקרות הדירות והמוצרים בני-הקיימא הואטה, בעיקר בשל הצורך לצמצם מלאים, שהחזקתם התייקרה, אולם במגזרי המשק האחרים דווקא הואצו עליות המחירים במחצית השנייה של 1979. האצה זו מוסברת בעיקר בעוצמה הרבה של גורמי העלויות באותה תקופה — העלייה התריגה במחירי הדלק מראשית השנה, עליות שכר גבוהות ביותר בתחילת השנה, האצת הפיחות (לאחר עלייה איטית בראשית השנה), וייקור חד של המוצרים המבוקרים, עם ביטול מרבית הסובסידיות לקראת סוף השנה. בנקודה זו כדאי להשוות את הגידול המצטבר בשכר הריאלי לשכיר בסקטור העסקי, בשנים האחרונות, לגידול האפסי בפירון באותה תקופה. כשמצרפים לכך את ההרעה בתנאי הסחר, בשל עליית מחירי הדלק בשנתיים האחרונות, טמון כאן דחף חזק לעליית מחירים.

דיאגרמה ג' 2

השינוי החודשי במחירים לצרכן, 1978 עד 1980
(אחוזים)

יש לציין, כי שיטת תשלום תוספת יוקר, בשיעור של 70 אחוזים בלבד ובפיגור של חצי שנה, בתקופה של עליות מחירים מהירות, היא כשלעצמה דוחפת להאצת קצב האינפלציה, והדבר בולט בהתפתחות השכר ב-1979. היות ותוספת היוקר מהווה רק חלק מהשינוי בשכר, וחלקו האחר נקבע בהסכמי שכר דו-שנתיים, — הרי פיצוי של 70 אחוזים בלבד מההתייקרות, בתקופה של ציפיות אינפלציוניות גוברות, מוביל לתוספות שכר גדולות בהסכמי השכר, כדי למנוע שחיקה ניכרת של השכר הריאלי. תוספות אלה, הניתנות בראשית תקופת ההסכם, קובעות כשלעצמן חסם תחתון לעליות המחירים, ועשויות אף להאיץ. העלייה הנומינלית הגדולה בשכר ב-1979 מוסברת בחלקה באווירת הגיאות והציפיות להמשך הצמיחה המהירה באותה תקופה, אך בחלקה נובעת היא מאי התאמה של הסדר תוספת היוקר לקצב המהיר יותר של ההתייקרויות. הסכמי השכר לשנתיים 1978 ו-1979 נחתמו ברובם במהלך 1978, כאשר הרמה השנתית של האינפלציה היתה עדיין כ-40 אחוזים; משהוכפל קצב זה, לקראת סוף 1978, ותוספת היוקר פיצתה בשיעור של 70 אחוזים בלבד, ובפיגור של חצי שנה, — הביא הדבר לפתיחה מחודשת של הסכמי השכר ולעליות נוספות בשכר במחצית הראשונה של 1979. עליות אלה כללו פיצוי להתייקרות הנוספת הבלתי צפויה, בסוף 1978 ותחילת 1979, ושיקפו כנראה גם ציפיות להמשך הקצב המואץ של האינפלציה; מובן, כי תוספות שכר אלה תרמו מצדן להאצת התהליך האינפלציוני. בדעיכה התברר, שהציפיות להמשך הגיאות התבררו, הפיריון עלה מעט, ונוספה על כך הרעה גדולה בתנאי הסחר, — התפתחויות שחייבו דווקא ירידה בשכר הריאלי. בסופו של דבר, אכן ירד השכר הריאלי ברביע האחרון של 1979, בשל האצה נוספת בקצב עליית המחירים. בהסכם השכר ל-1980 הוגדלו שיעור תוספת היוקר ותכופותה, כפי שיפורט בסעיף הבא, ונראה שהסדר זה תרם לרגיעה בשוק העבודה וגם לכלימת מגמת ההאצה בקצב האינפלציה.

ב. התהליך האינפלציוני ב-1980

בראשית 1980 העמיק השפל בביקוש המקומי, ובמהלך השנה הסתמנה יציאה הדרגתית ממנו. ההאטה בפעילות לא הובילה להאטה מקבילה בעליות המחירים, אם כי נכלמה מגמת ההאצה בקצב האינפלציה, שאיפיינה את השנתיים הקודמות. במשך השנה ניכרו תנודות חדות מחודש לחודש בקצב עליית המחירים, שעיתוין תאם את העלאת מחירי הדלק ומוצרי היסוד, (דיאגרמה ג' 2), ואלה מקשות על אבחון מדויק של המגמה בעליית המחירים. הממוצע החודשי הסתכם בכ-7.5 אחוזים. הסכמי השכר, שאמורים היו להתחדש בראשית 1980, הוקפאו לשנה, ובמקומם נחתם הסכם מסגרת ארצי, שלא נוספו עליו הסכמים ענפיים, אלא תוספות מפעליות בלבד. הסכם המסגרת קבע תוספות שכר של 7.5 אחוזים מאפריל ועוד 7.5 אחוזים מנובמבר, והסכם תוספת היוקר שנחתם העלה את שיעור הפיצוי ל-80 אחוזים מעליית המחירים מדי שלושה חודשים. הסכמי השכר ב-1980 הושפעו הן מהרפיון ששרר בתעסוקה, והן מההצמדה הגבוהה יותר שבתוספת היוקר, והביאו לירידה של כ-3.5 אחוזים בשכר הריאלי (בממוצע שנתי), המורכבת מירידה קלה ביותר בסקטור העסקי ומירידה ניכרת בסקטור הציבורי; באחרון עלה מאוד השכר בשנה הקודמת, בעיקר בשל תשלומים רטרואקטיביים. (פירוט ראה בפרק ד', התעסוקה והשכר.)

כאמור, ההאטה בפעילות הכלכלית לא הביאה להאטה בקצב עליות המחירים, מאחר שבמרוצת התהליך האינפלציוני הממושך התפתחו במשק במרבית התחומים מנגנוני התאמה לאינפלציה: בחלקם אלה מנגנונים שהתמסדו, כמו הסדר תוספת היוקר, התאמת מדרגות המס, הקצבאות ונקודות הזיכוי, הצמדת איגרות החוב, חשבונות הפת"מ והחיסכון לטווח ארוך, ובחלקם אין אלה מנגנונים קבועים, אלא התאמות גמישות, בשיעורן ובעיתוין, לרמת המחירים;

עם הקבוצה האחרונה נמנים התאמת שער החליפין, קניית הממשלה, התאמת מחירי מוצרי היסוד, ועוד. ההאצה בקצב האינפלציה הביאה להגברת שיעורן ותכיפותן של ההצמדות הפורמליות וההתאמות האחרות, ואילו בתחומים שלא התאימו עצמם לשינויים המתמידים במחירים, כוזבו משאבים ונגרמו קשיים בפעולת המערכת הכלכלית; מבין האחרונים בולטים האשראי הבלתי צמוד והמסוי של רווחים "אינפלציוניים". עם הצמדת הלוואות הפיתוח והאשראי למשתכנים, בשנת 1979 (הצמדה חלקית בתקופת מעבר, והצמדה מלאה – לאחריה) הצטמצמה בעיית האשראי הבלתי צמוד בעיקר להשפעת מצבת החוב בעבר, שכן ההלוואות החדשות צמודות הן ברובן; השפעה זו הולכת ומצטמצמת גם היא, כיוון שהחוב הבלתי צמוד, שנוצר בעבר, נקוב נומינלית, וערכו הריאלי נשחק במהירות, וכך גם השפעת חוב זה על התפתחות המחירים והביקושים.

בעיית המס על "רווחים" אינפלציוניים נובעת מכך, שהנהלת החשבונות של סקטור העסקים, שעל פיה מחושבים הרווחים, נקובה לרוב נומינלית, והמס חל על ההפרש שבין הכנסות הפירמה לבין הוצאותיה. הפרש זה כולל, נוסף על רווחים ממשיים, גם רכיב של "רווחים אינפלציוניים", הקשורים בעיקר בעיותי הקניית והמכירת. אי התאמת מערכת המיסוי על רווחים אינפלציה הביאה לתוצאות בלתי רצויות כמספר תחומים, שהבולטים בהם:

1. דחף נוסף לעלויות מחירים מצד היצרן, כדי שיוותר כידו גם רווח ממשי, לאחר תשלום מס על רווחים אינפלציוניים.

2. משיכת ההון העצמי מהפירות והחלפתו באשראי. ההון העצמי מועבר מהפעילות העסקית לפעילויות אחרות, המוגנות מפני שחיקה אינפלציונית (כמו רכישת איגרות חוב, שהפרשי הצמדה עליהן פטורים ממס), והשימוש באשראי מאפשר לנכות את תשלומי הריבית וההצמדה מההכנסה החייבת במס.

3. לחץ בלתי פוסק להנחות כלליות במסים, כמו הקילות מלאי וכיו"ב, האמורות לפצות על המס האינפלציוני, אך אינן פותרות למעשה את הבעיות העיקריות של מסים בתנאי אינפלציה. המס על רווחים אינפלציוניים, והפטרונות המגוונים שנוצרו כדי לעקפו, הפריעו להפניית החיסכון של משקי הבית למימון פעילות הסקטור העסקי, והגבירו את מעורבות הממשלה בתיווך הפיננסי. תהליך זה התפתח בהדרגה, והתחזק ככל שהואץ קצב עליות המחירים. נראה, שהקפאת האשראי החופשי בסוף 1979, ומגבלות על הרחבתו במשך כל 1980, יחד עם התייקרותו באותה תקופה, תרמו ישירות לשפל. כאשר חלק ניכר מהמשק נזקק היום לאשראי רב יותר לצורך הפעילות השוטפת. לעומת זאת צומצמו, כנראה, ההכנסות של משקי הבית ב-1980, אך מדת נזילותם לא נפגעה, שכן רוב נכסיהם הנוזלים צמודים, וכך יכולים היו להסתגל לקצב האינפלציה המהיר גם בתקופת השפל.

ככל שמתמשך התהליך האינפלציוני, אין מנוס מהתאמת כל המערכות הכספיות לכך. ההתאמות הנעשות דרך מנגנון השוק, כמו המעבר לנכסים נזילים צמודים, נמשכו ברציפות בשנים האחרונות, ובשנתיים 1979 ו-1980 הצטמצמו היתרות הריאליות של אמצעי התשלום למחצית. גם ההסדרים המוסדיים הותאמו לאינפלציה המתמדת: ב-1979 הוצמדו ההלוואות המוענקות במסגרת החוק לעידוד השקעות הון, וחלק גדול מהמשכנתאות. הצמדת השכר לעלויות המחירים חוזקה עם תשלום תוספת יוקר תכופה יותר ובשיעור גבוה יותר: ב-1979 שולמו, נוסף על שתי תוספות יוקר, גם שלוש מקדמות על חשבון תוספת היוקר, ובשנת 1980 התמסר ההסדר החדש בשינוי של הסכם תוספת היוקר: שיעורה הוגדל ל-80 אחוזים מעליית המחירים, ותכיפותה נקבעה לארבע פעמים בשנה. גם מדרגות המס עודכנו ב-1980 ארבע פעמים, ובמלוא עליית המחירים, לעומת פעמיים בשנה, ובשיעור 70 אחוזים בלבד, קודם לכן. נראה, שבהתפתחויות אלה היתה תרומה ניכרת לבלימת ההאצה בקצב האינפלציה ב-1980. התשלומים הסוציאליים (למעט קצבאות הילדים) הותאמו ב-1980 בתכיפות רבה, לאחר שפיגרו

ונשחקו ב-1979. קצבאות הילדים ונקודות הזיכוי הותאמו ב-1980 רק פעמיים, ונשחקו במדה רבה, אך מ-1981 הן תותאמנה 4 פעמים בשנה. לנושא המס על רווחים אינפלציוניים הוקמה ועדה, שהמלצותיה פותרות עקרונית את הבעיה, ואף גובשו בינתיים להצעת חוק, שטרם הופעל. בתחום התאמת המחירים של המוצרים המבוקרים חל שינוי במדיניות, בנובמבר 1979, כאשר בוטלה כליל הסובסדיה למרבית מוצרי היסוד. בראשית 1980 היתה הפוגה בייקור מוצרים אלה, ובמהלך השנה הם יוקרו עוד פעמים מספר (לדיון מפורט — ראה סעיף 3 א' וסעיף 3 ה'). מחירי הדלק הועלו אף הם מספר פעמים במשך השנה, בשיעור דומה לעלייה במחירו בעולם ובשער החליפין. (ראה סעיף 3 ב'). בתחום שער החליפין נמשך פיתוח השקל, בקצב דומה להפרש בין האינפלציה המקומית לבין האינפלציה בחוץ לארץ (ראה סעיף 3 ב').

3. מדדי המחירים השונים

א. מדד המחירים לצרכן

מדד המחירים לצרכן עלה במשך שנת 1980 (מדצמבר 1979 ועד דצמבר 1980) ב-133 אחוזים, לאחר עלייה של 111 אחוזים במשך 1979 ו-48 אחוזים במשך 1978. בשנת 1980 עצמה היו תנודות חודשיות חזקות בקצב עליית המחירים, שנעו מ-4 ועד 11 אחוזים בחודשי השנה השונים. בביקוש המקומי, כולל הביקוש לדירות, שרר רפיון, ועלויות המחירים הגבוהות במיוחד התרחשו בחודשים, שהממשלה התאימה בהם את מחירי מוצרי היסוד והדלק; שיעוריה של ההתאמה היו גבוהים בשל הפיגור בכיצועה. התאמות מחירים אלה השפיעו הן במישורין, על המוצרים והתשומות שיוקרו, והן בעקיפין, דרך חיזוק הציפיות האינפלציוניות. ביטולן הכמעט מלא של הסובסידיות למוצרי היסוד, בנובמבר 1979, התבטא מיד בעליית מחירים גבוהה. בראשית 1980 הסתמנה האטה בעליית המחירים, שחלק ממנה קשור בצמצום החד בביקושים ובתהליך חיסול מלאים, וחלקה האחר נבע מהימנעות הממשלה מהעלאה במחיר הדלק ומוצרי היסוד באותה תקופה. באפריל, משיוקרו שוב מוצרים אלה, הואץ מחדש קצב עליית המחירים, ונסתרה מגמת ההאטה בציפיות האינפלציוניות. עליית מחירים מתונה יחסית התרחשה שוב ביוני וביולי, ואילו באוגוסט שב והואץ קצב האינפלציה, גם הפעם בצמוד לייקור הדלק ומוצרי היסוד. האצה נוספת נרשמה באוקטובר, וברביע האחרון עלו המחירים בשיעור ממוצע של כ-9 אחוזים לחודש. (ראה דיאגרמה ג'-2). בסוף 1979, ובמשך כל שנת 1980, בולטת העלייה הגבוהה במחירי המזון והדלק, לאחר עלייה איטית מהממוצע בתקופה שלפני כן. מאמצע שנת 1979 ניכרה ירידה במחיר היחסי של הדירות, לאחר התייקרות יוצאת דופן מראשית 1978 (ראה סעיף ד'). מחירי המוצרים בני הקיימא, ובעיקר כלי הרכב, עלו אף הם בשיעור נמוך מהמחירים האחרים, תופעה שראשיתה ב-1979, והיא חלק מתנודה מחזורית בביקוש למוצרים אלה ובמחירים¹. הוזלת המחיר היחסי של כל המוצרים בני הקיימא היתה הפעם גדולה במיוחד, כתוצאה מההתייקרות החריגה של האשראי, שחייבה צמצום מהיר במלאים שנצברו; צמצום זה התרחש בתקופה של מיתון בביקוש, ולכן חרף את הירידה במחיר היחסי.

¹ הירידה במחיר היחסי של כלי הרכב משקפת את השפל בשוק המכוניות המשומשות. לצורך קביעת משקלו של סעיף כלי הרכב במדד המחירים לצרכן אין משתמשים בנתוני הרכישות של כלי רכב אלא בצריכת השירותים של המלאי כולו, ולפיכך יש משקל מכריע לרכב המשומש.

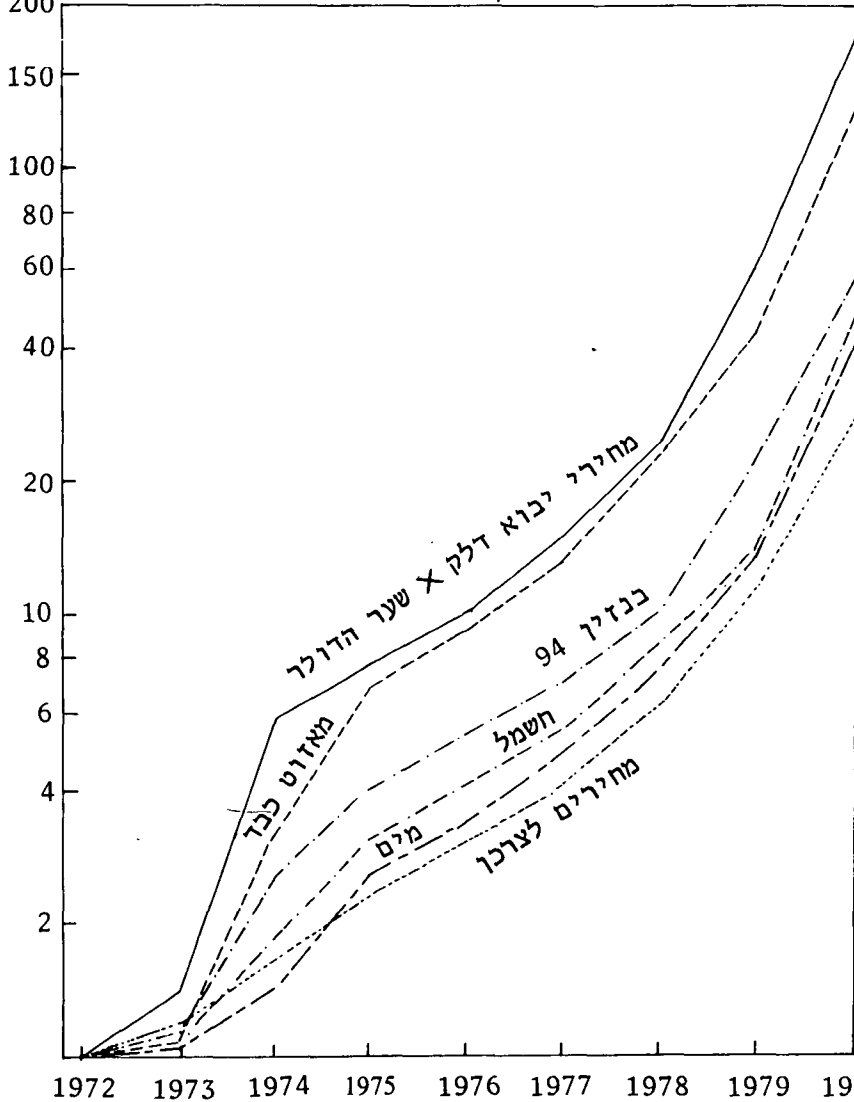
לוח ג' 2
שינויים במחירים לצרכן, לפי סעיפים, 1977 עד 1980
(אחוזים)

השינוי במשך השנה:					
1980	1979	1978	1977	המשקל ב-1976	
132.9	111.4	48.1	42.5	1,000	סך הכול
1. מוצרים					
169	88	63	33	76	(א) תוצרת חקלאית
167	79	74	32	52	ירקות ופירות טריים ²
174	112	40	35	24	תוצרת חקלאית אחרת
137	99	46	49	463	(ב) תוצרת תעשייתית
148	135	39	53	174	מזון
136	63	50	32	74	הלבשה וטקסטיל
113	86	45	42	27	עור, גומי ופלסטיק
125	83	45	45	27	עץ ומוצרי
126	81	48	46	9	מתכת ומכונות
70	37	84	69	29	כלי הובלה
115	55	45	55	45	ציוד חשמלי
141	101	52	46	19	כימיקלים
175	160	35	53	29	נפט ומוצרי נפט
146	102	46	52	15	נייר והוצאה לאור
146	99	50	48	15	שונות
2. שירותים					
107	156	58	30	207	(א) שירותי בנייה ודיור
137	110	42	44	254	(ב) שירותים אחרים
166	171	26	57	25	חשמל ומים
143	146	32	43	48	תחבורה ודואר
133	89	15	29	25	שירותי חינוך
147	97	66	52	32	שירותי בריאות
137	96	43	52	36	שירותי הארחה
106	147	52	21	6	שירותים עסקיים אחרים
127	96	51	51	50	שירותים אישיים
101	77	46	31	31	ביטוח ומסים

(1) רצמבר לצומת רצמבר של השנה הקודמת.
 (2) במחירי הירקות והפירות הטריים חלות תנודות עונתיות רבות, לכן עדיף להשוות ממוצעים שנתיים: אלה עלו ב-27 אחוזים ב-1976, ב-32 אחוזים ב-1977, ב-41 אחוזים ב-1978, ב-1979 וב-163 אחוזים ב-1980.
 המקור: ירחון מחירים, ינואר 1981, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מחיר הדולר עלה ב-118 אחוזים במשך 1980, לאחר עלייה של 89 אחוזים במשך 1979. במהלך 1979 ובראשית 1980 נרשמה עליה יוצאת דופן במחיר הדלק בשוק העולמי, ואילו מחירי היבוא, למעט דלק ויהלומים, עלו במשך 1980 ב-6 אחוזים בלבד² – לאחר עלייה של 18 אחוזים במשך 1979 – בעיקר בשל התחזקות הדולר לעומת המטבעות האחרים. מחירי

דיאגרמה ג' 3
התפתחות מחירי מוצרי האנרגיה לעומת מדד המחירים לצרכן ולעומת מחיר הדלק למשק, 1972 עד 1980

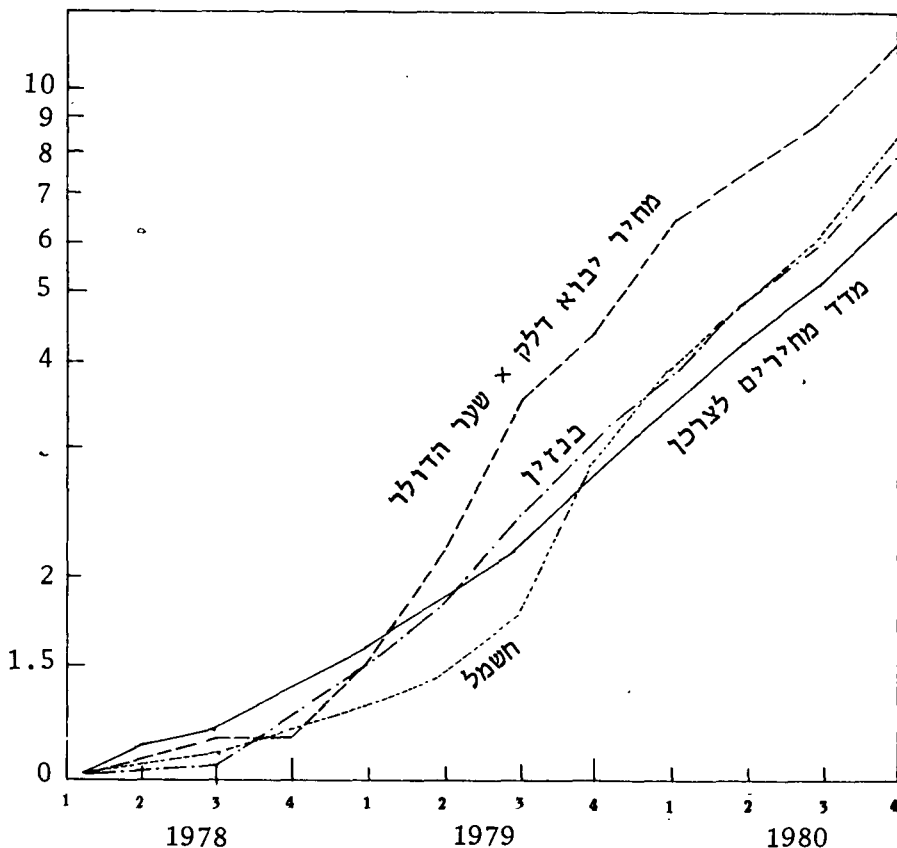
כיוול חצי לוגריתמי.

² רביע אחרון של 1980 לעומת הרביע המקביל ב-1979.

יבוא הדלק המשיכו לעלות בתלילות בראשית 1980, ולאחר מכן התייצבו; כך עלו מחירי היבוא, הכולל דלק (למעט יהלומים), ב-133 אחוזים במשך 1980, בדומה לעליית המחירים המקומיים. בשל ההעלאה המתונה של המחירים המקומיים של הדלק בתחילת 1979, נוצר או פער ביניהם לבין מחיר הדלק למשק (ראה דיאגרמה ג'4). יש להעיר, שפער מסוים בין מחיר הדלק למשק לבין מחירו למשתמשים המקומיים הוא "מוצדק", בתקופה שמשתנים בה המחירים היחסיים בחו"ל. שכן במחיר הדלק כלול, נוסף על רכיב היבוא, גם רכיב של הוצאה מקומית, וכן רכיב של מס או סובסידיה, שהיא כלי מדיניות, שניתן להתאימו בצורה גמישה. לפי מדיניות הממשלה שננקטה מסוף 1979 ואילך, הותאמו המחירים המקומיים של סוגי הדלק השונים במהלך 1980 בשיעור דומה לעלייה במחיריו בעולם ובשער החליפין.

התמונה הרכ-שנתית מוצגת כדיאגרמות ג'3 ו-ג'4, וכולטות בהן מספר תקופות משנה: לאחר משבר הדלק של 1973, הועלו בתלילות מחירי הדלקים בשוק המקומי, אולם לא במלוא שיעור ההתייקרות למשק; מאז ועד 1978 הועלו מחירים אלה בדומה להתייקרות הדלק למשק; בשנת 1979, שבה שוב עלו מאוד מחירי הדלק למשק, הותאמו המחירים המקומיים בשיעור

דיאגרמה ג'4
 התפתחות מחירי מוצרי הדלק במהלך השנים, 1978 עד 1980
 (רבעונית), לעומת מחירי הדלק למשק ולעומת מדד המחירים לצרכן

כיל חצי לוגריתמי.

גבוה, אך עדיין נמוך מההתייקרות למשק, וב-1980 הועלו מחירי הדלק למשתמשים בדומה לעליית המחיר למשק. כך אמנם לא נסגר הפער, אך נמנעה התרחבותו. יש לציין, שעל הכניין מוטל מס גבוה, בעוד שלמוצרי דלק אחרים ניתנה בעבר, וניתנת גם בהווה, סובסידיה ניכרת. כדי לצמצם סובסידיה זו, הותאמו המחירים בשיעורים בלתי שווים בסוגי הדלק השונים.

ג. מדר המחירים הסיטוניים של תפוקת התעשייה ליעדים מקומיים

המחירים הסיטוניים של תפוקת התעשייה עלו במשך 1980 ב-138 אחוזים, תוך מגמת האצה במשך השנה, לאחר האטה קלה בראשיתה. מחירים אלה עלו בשיעור גבוה במקצת מהמחירים לצרכן, התפתחות המתאימה לתקופה של מיתון כביקושים ושל צמצום מתח הרווחים (ראה לוח ג'-3). מגמה זו בולטת בכל הענפים ב-1979, ובמרביתם ב-1980. לעומת זאת לא ניכרה מגמה אחידה בשנת 1978: בחלק מהענפים עלו המחירים לצרכן בשיעור גבוה יותר מהמחירים הסיטוניים, ובאחרים — בשיעור נמוך יותר, בשל לחצי ביקוש בחלק מהענפים. ההשוואה בין עליות אלה במחירים במחציות שנים מרמזת על שפל, ששרר במחצית השנייה של 1979 ובמחצית הראשונה של 1980, ומגמת התאושות במחצית השנייה של 1980.

לוח ג'-3

שיעור השינוי השנתי הממוצע במחירים לצרכן ובמחירים הסיטוניים של תפוקת התעשייה לצריכה פרטית¹, 1978 עד 1980 (אחוזים)

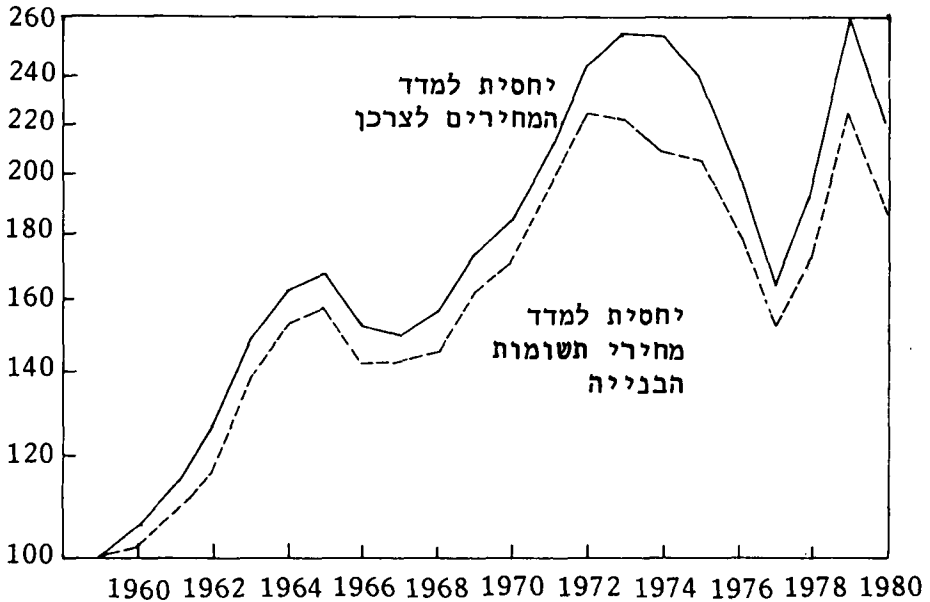
1980		1979		1978		
מחירים לצרכן	מחירים סיטוניים	מחירים לצרכן	מחירים סיטוניים	מחירים לצרכן	מחירים סיטוניים	
164.9	165.2	78.0	80.5	46.9	43.4	מזון
103.0	109.3	63.8	85.0	51.4	51.6	רהיטים
97.8	100.3	61.6	67.1	49.8	45.3	הלכשה וטקסטיל
98.4	97.9	70.0	88.6	54.2	69.1	נייר והוצאה לאור
133.8	130.4	77.9	82.1	51.2	67.9	כימיה
95.5	102.2	74.5	60.2	57.3	57.8	מתכת, מכונות וציוד חשמלי
34.8	129.9	45.3	63.1	102.0	80.4	כלי הובלה
142.7	141.3	66.9	78.2	53.0	64.4	שונות

(1) השינויים במחירים לצרכן חושבו על בסיס מדר מחירי תוצרת תעשייתית במדר המחירים לצרכן, ואילו השינויים במחירים הסיטוניים חושבו על בסיס מדר המחירים של תפוקת התעשייה ליעדים מקומיים. כאשר הובאו בחשבון רק ענפי משנה (ענפי ראשי) המייצרים תוצרת לצריכה פרטית.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ויכוודי בנק ישראל.

ד. מחירי הדירות

מאמצע שנת 1979, ובמהלך 1980 כולה, עלו מחירי הדירות בקצב איטי מהמחירים האחרים, לאחר תקופה של כשנה וחצי של עלייה מהירה בהרבה מהמחירים האחרים. התפתחות זו במחירי הדירות משקפת את המפנה בפעילות ענף הבנייה, מביקוש מוגבר לדירות בשנת 1978 ובראשית 1979 — להאטה במהלך 1979 ולצמצום נוסף בראשית 1980.

דיאגרמה ג' 5
 המחיר היחסי של דירות¹, 1959 עד 1980
 (1959=100)

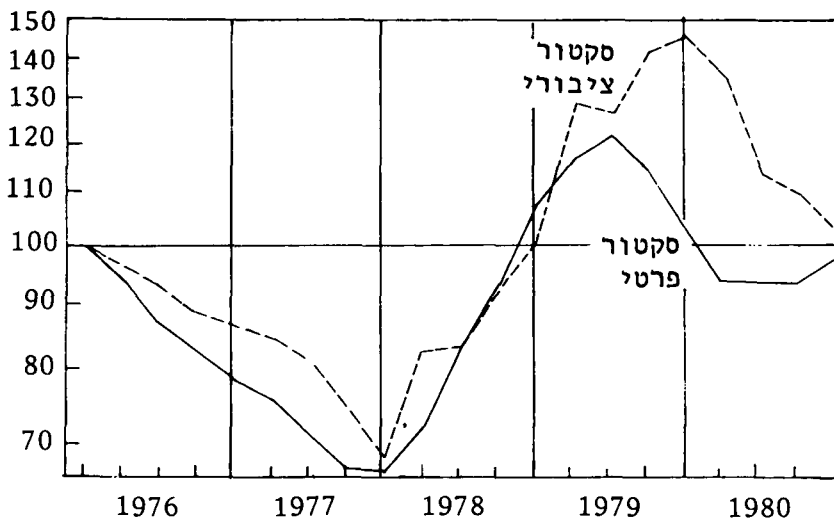
1) מחירי הדירות לקוחים מסקר מחירי הדירות, וכוללים דירות שנרכשו מבעלים פרטיים, ודירות שנרכשו במסגרת השיכון הציבורי. כיוול חצי לוגריתמי.

סקר מחירי הדירות מורה על האטה בעליית מחירי הדירות מאמצע 1979, ובסוף השנה וכי 1980 החריפה האטה זו. בשל סיבות טכניות, משתקפות נקודות המפנה בסעיף הדיור במדד המחירים לצרכן, בפיגור מסוים, וכך נרשמה הירידה במחיר היחסי רק בסוף 1979, ירידה שהתעצמה בראשית 1980. התמונה הרב-שנתית של התפתחות המחירים היחסיים מוצגת בדיאגרמה ג' 5, וההתפתחות על פני מחזור העסקים האחרון — בדיאגרמה ג' 6. מדיאגרמות אלה עולה, שבסוף 1980 עומדים המחירים היחסיים של דירות ברמה דומה לזו של 1976, הרמה שאפיינה את ראשית שנות השבעים. כמו כן בולטת העלייה המהירה במחיר היחסי של דירות בבנייה הציבורית כ-1979 כולה, כאשר בבנייה הפרטית הסתמנה כבר באמצע השנה ירידה במחיר היחסי, בתגובה על האטת הביקוש לדירות.

לעומת זאת, המשיך מדד מחירי התשומות בבנייה למגורים לעלות בקצב המהיר של המחירים האחרים (128 אחוזים בממוצע שנתי, 134 אחוזים במשך השנה). ראוי להעיר, שמדד זה אינו כולל את רכיב הקרקע, שהוזל ריאליית בשיעור ניכר כ-1980, ואף לא את רכיב הרווח הקבלני, שאף הוא הצטמצם, כנראה, בשנה האחרונה. בכחינת התייקרות התשומות השונות בולטת התייקרות ההובלה (כ-170 אחוזים), עקב עליית מחירי הדלק והשמנים. שכר העבודה עלה במשך השנה כ-124 אחוזים, בדומה לשכר הממוצע במשק³.

³ דיון מפורט בשוק הדירות — ראה סעיף הבנייה בפרק ו', ענפי המשק.

דיאגרמה ג' 6
 מחירי דירות¹ יחסית למדד המחירים לצרכן, 1976 עד 1980
 (רבע 1 של 1976=100)

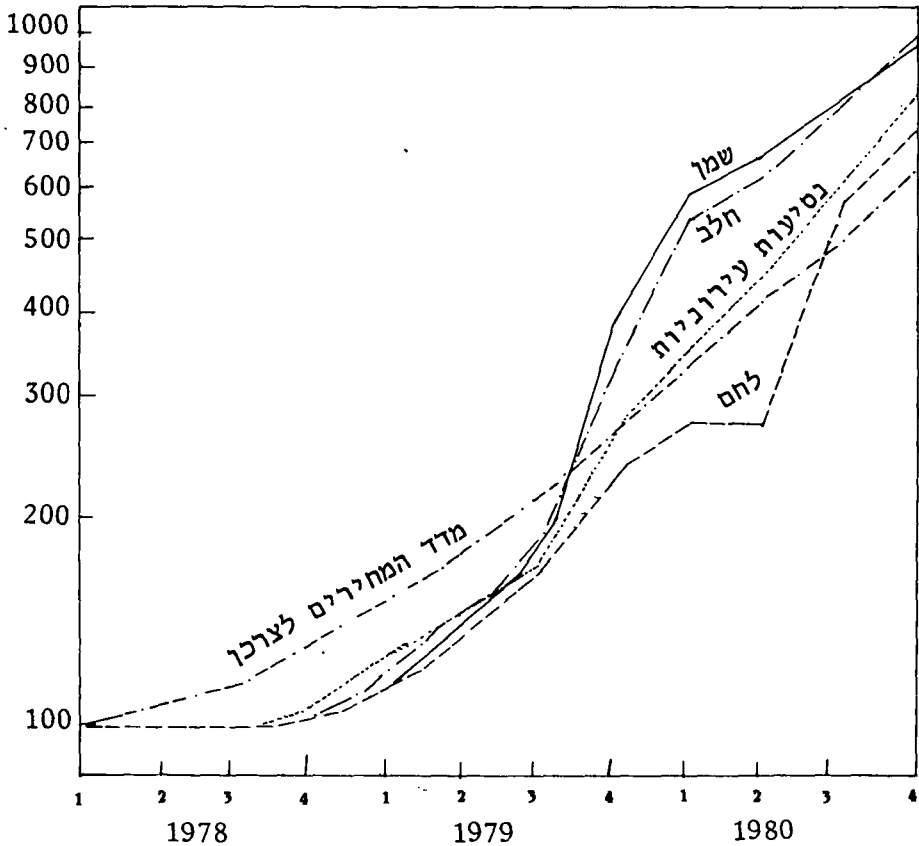

1) סקטור פרטי: מחירי דירות שנרכשו מבעלים פרטיים, יחסית למחירים לצרכן. סקטור ציבורי: מחירי דירות שנרכשו במסגרת שיכון ציבורי, יחסית למחירים לצרכן.
 כיול חצי לוגריתמי.

ה. מחירי המוצרים המבוקרים

עד נובמבר 1979, היתה מדיניות התמיכה במוצרי היסוד של התאמת מחיריהם מדי פעם בפעם, בדומה לעליית ברמת המחירים הכללית. בפועל לא נערכו התאמות אלה במועדים קבועים, ודחייתם מדי פעם בפעם, בגלל שיקולים שונים, הביאה לגידול בלתי מתוכנן בשיעור הסובסידיה למוצרים אלה. הפיגורים בהתאמות וההאצה בקצב האינפלציה, במיוחד במהלך 1978, חייבו ייקור גדול יותר, משהותאמו לבסוף המחירים. במשך השנים, הצטמצמה קבוצת המוצרים הנתמכים למספר קטן של מוצרי מזון ותחבורה ציבורית, אולם חסרונותיה של שיטת התמיכה ניכרו גם באלה, ולפיכך הוחלט, בנובמבר 1979, לבטל כליל את הסובסידיה למרבית מוצרים אלה, ולהשאיר רק סובסידיה ניכרת לחלב ולתחבורה ציבורית, ותמיכה מצומצמת בעוף הקפוא. כתוצאה מיידית עלו מחיריהם של המוצרים, שהתמיכה בהם בוטלה עלייה תלולה (מרביתם אף הוכפלו, ראה דיאגרמה ג' 7). יש להדגיש, שלמרות ביטול הסובסידיה, נשאר עדיין הפיקוח על מחירי מוצרים אלה וכל ייקור שלהם מחייב החלטה של הדרג הבכיר. במהלך 1980 יוקרו מוצרים אלה מדי פעם בפעם, בהתאם לעלייה בהוצאות ייצורם, והשפעתו של ייקור זה על האינפלציה גדולה ממשקל מוצרים אלה בסל הצריכה. בראשית 1981 שוב השתנתה המדיניות: הוחלט להתאים מחירים אלה בשיעור מתון בלבד, כחלק מנסיון להאט את קצב עליית המחירים, באמצעות השפעה על הציפיות האינפלציוניות. כתוצאה מכך, תוחזר ב-1981 סובסידיה חלקית גם למוצרים, שהתמיכה במחיריהם בוטלה בנובמבר 1979.

דיאגרמה ג' 7
 מדד מחירי מוצרים מבוקרים נבחרים, 1978 עד 1980
 (רביע ראשון של 1978=100)

כיל חצי לוגריתמי.

1. מחירי סל הצריכה של קבוצות אוכלוסייה שונות

מחירי סל הצריכה של המשפחות בעשירון התחתון עלו במשך 1980 ב-144 אחוזים, לעומת עלייה של 128 אחוזים במחירי הסל של משפחות בעשירון העליון. הברלים אלה נובעים מעלייה מחוונה יחסית, במחירי סעיף הדיור והרכב הפרטי, שמשקלם גדול יותר בקרב המשפחות בעשירון העליון, ומעלייה מהירה מהמוצע במחירי מזון, תחבורה ציבורית, ודלק לצריכה ביתית, שמשקלם גבוה במיוחד בסל של המשפחות בעשירון התחתון. יש לציין, שבשנת 1979 עלו מחירי סלי הצריכה של שתי קבוצות ההכנסה שבקצוות בשיעור דומה⁴. אין בממצא זה כדי להצביע על הרעה באפשרויות הקיום של המשפחות בעשירון התחתון שכן בצד פגיעת האינפלציה קיבלו הן פיצוי בדמות תמיכות ישירות מוגדלות.

⁴ לפירוט - ראה ירחון לסטטיסטיקה של מחירים, דצמבר 1980.

לוח ג' - 4
 שיעורי גידול של מדדים נבחרים, 1968 עד 1980
 (ממוצעים שנתיים, אחוזים)

1980	1979	1978	ממוצע -1974 1977	ממוצע -1971 1973	ממוצע -1968 1970	
131	78	51	36	15	3	מדד המחירים לצרכן
136	79	53	40	14	4	מדד מחירים סיטוניים של תפוקת התעשייה ¹
146	78	51	41	14	5	מדד מחירי תשומה בחקלאות ²
128	87	57	34	18	6	מדד מחירי תשומה בכנייה למגורים
145	92	75	40	15	6	מדד מחירי תשומה בסלילה
102	46	67	26	6	5	שער החליפין לעומת הדולר ³

(1) ללא ענף הדפסה והוצאה לאור.

(2) ללא ענף שירותים לחקלאות.

(3) שער חליפין רשמי עד אוקטובר 1977, ושער יציג — מנובמבר 1977 ואילך.